

ELLENÁLLÁS, CSOPORTSZERVEZŐDÉS, ÁLLAMFEMINIZMUS: AZ 1973-AS ABORTUSZPETÍCIÓ ÉS A DEMOKRATIKUS ELLENZÉK

„[A] közéletről vallott elképzeléseik sok fényévnyi távolságban voltak azzal, amit a magánéletben gyakoroltak. És itt beszélek egészen konkrétan arról, hogy mindezek az elvek a magánéletükbe és a nőkkel való viszonyukba, bánásmódjukba nemhogy nem vonultak be, hanem pont az ellenkezője valósult meg: szabadság korlátozása, egyenlőség megkérdőjelezése [...] Mindazonon az összejöveteleken, amiken én részt vettem, a leghagyományosabb szerepfelosztást kezdeményezték, férfiak beszéltek, nők főzték a kávé, alapvetően kuss volt a nevük, vagy ha megszólaltak, akkor volt mindig egy lekezelő hangnem velük szemben.”¹

Szil Péter, az ellenzék meghatározó figurája, Haraszi Miklós öccse, így fogalmazta meg tapasztalatait az 1973 nyarán zajlott aláírásgyűjtési akció és a demokratikus ellenzék működése és társadalmi nemi hierarchiája kapcsán negyvenkét évvel a petíció-akció után. A petíció egyik ötletgazdája, a Párizsban élő dokumentumfilmes, Körösi Zsuzsa, 2015-ben oral history interjúkat készített tizenkilenc egykori résztvevővel, amelyekben azt kérte az interjúalanyoktól, hogy értékeljék az akkori megmozdulást négy évtized távlatából. Az ezekben felsejlő gender hierarchiák, a nemek közötti viszonyrendszer elemzése arra enged következtetni, hogy a korszak ellenzékének demokratikus nézetei nem érintették a két nem alá-főlé rendeltségének megkérdőjelezését.

A tanulmány alapját az 1973 nyarán, a terhességmegszakítás jogi szabályozása status quo-ja védelmében indított aláírásgyűjtési akció történeti elemzése adja. Ennek nyomán vizsgálok a formálódó demokratikus ellenzék csoportszerveződési mechanizmusait, önálló cselekvési körét, valamint a hatalommal szembeni ellenállás lehetőségeit a reziliencia és az Eigen-Sinn fogalmak segítségével. E megközelítésben a reziliencia fogalmát a sztálinista és poszt-sztálinista politikai rendszereket elemző, a hétköznapi emberek tapasztalatát előtérbe helyező történeti paradigmában alkalmazott módon használom (KOTKIN, 2009; MAJTÉNYI, 2015). A Kádár-korszak első, alulról szerveződő, 1553 aláírást összegyűjtő akciója nem kanonizálódott az ellenzék történetében az önszerveződés origójaként vagy identitásképző aktusként. Csak 2010 után került a köztudatba, mint a magyar államszocializmus egyetlen feminista indíttatású megmozdulása (ANTONI, 2015). A Blinken OSA archívumban őrzött videointerjúk² elemzése és Körösi Zsuzsa saját visszaemlékezései alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyiben járult hozzá a petíció a demokratikus ellenzék formálódásához, il-

¹ Szil Péter-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

² HU OSA 432, Körösi Zsuzsa interjúgyűjteménye. Köszönettel tartozom Hegedüs Juditnak, amiért felhívta a figyelmemet a forráscsoportra, és lehetővé tette annak kutatását.

letve ez az akció miért lett tabusítva az ellenzék rendszerváltást követő történetében? A tagolt, kollektív érdekérvényesítésre képtelen társalomban miért éppen ez az ügy vált az osztály-hovatartozást és egyéb érdekellentéteket felülíró kérdéssé, amely képes volt összefogni a legkülönbözőbb agendával rendelkező egyéneket és csoportokat? Hipotézisem szerint az 1956-os, megengedő abortuszszabályozás védelmében született petíció nem lehetett az ellenzék identitásának fundamentuma, mivel a demokratikus ellenzék belesimult a fennálló patriarchális politikai kultúrába, és nem kérdőjelezte meg annak gender-hierarchiait, csupán a fennálló államszocialista rendszert. Vagyis az akcióban résztvevők elsődleges kapcsolódási pontjának a rendszerrel, hatalommal való szembenállást, az ellenzékiiséget tekintem.

Nyugati eszmék, keleti lehetőségek

A hatvanas évektől jelentőssé váltak a nyugati kultúra- és tudástranzferek, az ellenzéki kultúra merített a nyugati ellenállási (*dissent*) mozgalmak eszköztárából és kulturális szimbolikájából, ezzel egy időben pedig a regionális mozgalmakkal (különösen a lengyel ellenzékkel) is kapcsolatban állt. Ekkor vált fiatal felnőtté a kommunizmusban szocializálódott első generáció, azok a fiatalok, akiket inspiráltak az újbaloldali eszmék (APOR, 2018, 139–141.). Magyarországon a politikai reformkísérletek, az új nyugati eszmeáramlatok, valamint az ekkor formálódó kisebb értelmiségi és művészeti csoportok különleges korszellemet hoztak létre. A csehszlovákiai erőszakos katonai beavatkozást követően azonban szertefoszlattak a reformok révén megvalósuló rendszerváltáshoz fűzött remények. A nyugati diáklázadások, a háborúellenes mozgalmak és a feminizmus második hulláma a fiatal magyar értelmiségre és az alternatív művészeti szcénára is hatással volt. 1973-ban a rendőrség számos eljárást indított fiatal avantgárd művészcsoportok, írók, szociológusok, történészek és filozófusok – főleg kritikus társadalomtudósok és baloldali egyetemi hallgatók ellen. Pór Györgyöt, Bencze Györgyöt, Dalos Györgyöt és másokat a görög katonai puccs és a vietnami háború elleni tiltakozás miatt perbe fogták. A közvélemény elégedetlensége egyre nőtt, az 1848-as forradalom 125. évfordulójának megemlékezése alkalmából tartott tüntetést a karhatalmi erők feloszlatták, és számos tüntetőt a baracskai fogházba hurcoltak. Pár nappal később Lukács György tanítványait, Heller Ágneszt és Vajda Mihályt elbocsátották munkahelyéről. Májusban letartóztatták Haraszi Miklóst a munkások élet- és munkakörülményeiről szóló könyve, a *Darabbér* miatt (CSIZMADIA, 1995; SVÉGEL, 2023b).

Az 1973-as évet éppen ezért olyan csomópontnak tekintem, amely alkalmassá vált arra, hogy kialakuljon az az ellenzéki kiscsoportokból és egyénekből álló háló, amelynek középpontja a balatonboglári kápolnatárlatokon keresendő. A nyár folyamán rendszeressé váltak a rendőrségi zaklatások Galántai György balatonboglári kápolnaműtermében is. A római katolikus egyháztól bérelt kápolnában megrendezett underground művészeti eseményeken és tárlatokon a korszak szinte minden jelentős „tűrt” vagy „tiltott” művésze megjelent. A petíció szervezője, az akkor fiatal egyetemista Körösi Zsuzsa 1973. július 7-én mutatta be *Mellápolás* című filmjét a kápolnában. Balatonbogláron váratlan szövetségek alakultak a kommunista államhatalommal szemben: a katolikus egyház tud-

tával és támogatásával találkozott egymással a népi kultúra, a neoavantgárd és a punk (KLANICZAY – SASVÁRI, 2003). Visszaemlékezésében Klaniczay Gábor e kisebb körök összefonódásáról beszélt:

„Ezek kisebb körök voltak, de valójában ezek a szabadság kis körei voltak mindig, ahol az emberek elkezdtek gyakorolni azt, ami tulajdonképpen tiltva volt nekik vagy legalábbis nem volt igazából tanácsolva. És hát a fiataloknak meg ilyen természetes dolog volt, hogy ezt vagy azt kipróbálják és benne vannak. És hát azt hiszem, hogy itt tulajdonképpen ez az egész egy ilyen hólabda módon alakult meg. Azok, akik egyik vagy másik dologban benne voltak, aztán utána felbukkantak később is.”³

A tervezett abortuszszigorítás elleni aláírásgyűjtési-akció ötletét a történészek és a kortársak Körösi Zsuzsához, a Párizsban élő újságíróhoz és dokumentumfilm-rendezőhöz kötötték, aki 2015-ben Visegrádi ösztöndíjjal Budapestre utazott és interjút készített 19 egykori résztvevővel. Emlékei szerint a nyugati tudástranszferek és az ellenkultúra fontos szerepet játszott az aláírásgyűjtési akció megszervezésében. 1968-ban, végzős gimnazistaként, Körösi Szófiába utazott a Világifjúsági és Diáktalálkozóra, hogy találkozzon nyugati diákokkal és megismerkedjen az újbaloldali eszmékkel. Körösi Zsuzsa a petíció szervezésekor már negyedéves angol–történelem szakos hallgató volt az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Az aláírásgyűjtés gondolata egy korábbi francia példából táplálkozott, amelyről Körösi 2019-es visszaemlékezésében így írt: *„1971 nyarán három hetet Londonban és visszafelé egy hetet Párizsban töltöttem. Utazásom előtt már tudtunk az abortusz legalizálását követelő francia petícióról, a Nouvel Observateurben áprilisban megjelent „Manifeste 343”-ról. Augusztusban, amikor Párizsban jártam, még mindenki erről beszélt.”* (KÖRÖSI, 2019, 13–14.) Németországban a francia akciót követően jelent meg hasonló kinyilatkoztatás a Stern magazin címlapján. Ezzel közel párhuzamosan (1970-ben) Veres Júlia angol szakos hallgató az USA-ban járt, és az ő hatására a feminista gondolkodásmód és szóképzlet bekerült a bölcsész baráti társaságba.

A visszaemlékezések alapján rekonstruált történet szerint a petíció szövege mintegy 15–20 szerző – többek között Heller Ágnes és Fehér Ferenc – szellemi terméke volt, amelyet magánlakásokban (Csákó Mihály, Márkus Piroska édesanyja Kresz Mária, Szász Domokos, Veres Panka és Fruzsina lakásán) írtak 1973 júniusában. Figyelemreméltó körülmény, hogy a korszak meghatározó ellenzéki alakja, Körösi Zsuzsa akkori élettársa, Pór György csak a férfi visszaemlékezők elbeszélésében (és az állami iratokban) jelenik meg mint a petíció szervezője, a többség nem említi Pórt sem szervezőként, sem pedig résztvevőként. Körösi szerint e körülmény az ellenzék gender hierarchiájának lecsapódásaként, a női akciók és kezdeményezések negligálásaként olvasható (KÖRÖSI, 2019, 15). Az akkoriban formálódó ellenzék kisebb csoportok laza kapcsolathálózata volt, így ez az akció az egyik első olyan állampolgári, civil kezdeményezésnek tekinthető, amely kollektív munka révén jött létre. A petíció maga pedig egy teljesen új tiltakozási forma volt a szocialista országban. A hálózat tagjai, akiket

³ Klaniczay Gábor-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

a választás szabadságának gondolata kötött össze, megkeresték az ismerőseiket és több híres embert, hogy írják alá és terjesszék azt, elsősorban lakásokon és munkahelyeken. Ilyen „elosztópont” volt többek között az ELTE, a Magyar Rádió szerkesztősége, a Közgazdaságtudományi Intézet, több könyvkiadó és az Írószövetség.

Az aláírók között voltak a régi politikai ellenzék képviselői: Lángh (Konrád) Júlia révén a korszak három „nagyasszonya” (Duczynska Ilona, Andrassy Katinka, Rajk Júlia), valamint a Tanácsköztársaságban aktív szerepet vállaló Hamburger család tagjai. Rajtuk kívül híres művészek és közéleti személyiségek (pl. Ruttkai Éva, Gábor Miklós, Cseh Tamás, Koncz Zsuzsa, Mészáros Márta, Kurtág György, Göncz Árpád), a tudomány képviselői (Ferge Zsuzsa, Mérei Ferenc, Litván Györgyné Gál Éva) is aláírták az ívet. Az értelmiségieken kívül közép- és főiskolások, fizikai dolgozók, hivatalnokok, munkásnők és anyák is nagy számban támogatták a petíciót.⁴ Az 1553 aláírással ellátott, 104 oldalas levelet az országgyűlési képviselőknek címezték az 1956-os abortuszszabályozás védelmében. Vagyis nem egy új rendelkezés ellen, hanem a meglévőért álltak ki. Míg az aláírásgyűjtés zajlott, július 17-én a Politikai Bizottság rendeletben közölte, hogy az abortusz kérdését egy kormányrendelet fogja újraszabályozni, amely végül október 18-án lépett hatályba. Körösi Zsuzsa visszaemlékezése szerint az akció szervezői akkor nem tudták, hogy az abortuszszabályozás ügye nem kerül a parlament elé és nem törvényben, hanem rendeletben kerül sor a szabálmódosításra.⁵

A szabadság kis körei egy poszt-sztálinista társadalomban

Az emlékezet és az emlékezetpolitika problematikáit fókuszba állító elemzési keretrendszer elveit szem előtt tartva jelen tanulmány a társadalmi ellenállás és kollektív cselekvés historiográfiai fogalmait alkalmazza egy feminista kutatásban. Az államszocializmus és a hétköznapi ellenállás metszetében elhelyezkedő kutatások – angolszász vagy német kutatásokra építő – módszertana és fogalmi készlete többnyire nem veszi figyelembe a gender hierarchiákat. Alf Lüdtke *Eigen-Sinn*-je olyan historiográfiai fogalom, amely hozzájárul a „*hatalom és uralom szféráját befolyásoló egyéni viselkedések és cselekedetek megértéséhez*” (LINDENBERGER, 2022). Ehhez hozzátartozik a behódolás, a lázadás, az ellenállás és a kilépés is. Ám mindez nem feltétlenül jelent nyílt szembenállást, ellenkezőleg, a hétköznapi cselekedetek, egyéni döntések olyan halmazára is érvényes, amely jobbra az uralkodó rendszerrel való harmóniában élést segíti elő. Az alapvetően férfi munkásokra optimalizált *Eigen-Sinn* fogalommal szemben a reziliencia összekapcsolódott a vulnerabilitással, a kisebbségek helyzetével, a globalizációs kihívások kritikájával és az interszekcionalitás fogalmával (MAJTÉNYI, 2013; TAMÁS – BULLA, 2011). Vagyis a fogalom adaptációja a gender-szemléletű kutatásokban problémamentesnek tűnik. Mégis, a sztálinizmus mindennapi élettereire és életkereteire fókuszáló kutatások fogalomkészletének használata elősegítheti, hogy úgy írjunk feminista – a nők érdekeit szem előtt tartó – történetet, hogy nem marginalizáljuk azt egy specifikus nyelvhasználat révén, valamint a gender hierarchiákat szem előtt tartó történeti vizsgálatot végezzünk a mainstream fogalmait adaptálva.

⁴ Veres Júlia korabeli feljegyzését közli: ACSÁDY, 2016.

⁵ Antoni Rita interjúja Körösi Zsuzsával (Nőkért Szabadegyetem).

Az ezredforduló utáni, mindennapok történetére vonatkozó kutatások szerint a kádárizmus megteremtésében az állampolgárok magatartása is jelentős szerepet játszott. A paternalista politika már nem csupán a top-down folyamatok mindenhatóságában nyilvánult meg a tudományos munkákban, hanem a „hétköznapi emberek” alkalmazkodásban és mindennapi döntéseiben is aktív cselekvést látott (MAJTÉNYI, 2020). A magyar történeti irodalomba e fogalmat Majtényi György emelte be, aki szerint a rezilienciát a történeti kutatásokban javarészt olyan kisebbségi helyzetű csoportra vagy közösségre használják, amely *„képes periférikus helyzetét újraértelmezni, saját jelentésekkel telíteni, és ezáltal átalakítva azt, kitörhet azokból a keretekből, amelyek közé az elnyomó uralmi rendszer kényszerítette”* (MAJTÉNYI, 2015, 105.) A petíciót így elsősorban annak az ellenkultúrának (*dissent culture*) a részeként értelmezem, amely megpróbált kitörni az államszocialista hatalom által diktált keretek közül. Bár a feminista gondolat híánycikknek bizonyult a maszkulin ellenzéki kultúrában, azonban e petíció révén mégis lehetőség nyílik arra, hogy az ellenzék történetének egyik fontos kezdeti állomásaként pozicionált aláírásgyűjtés révén részének tekinthessük a nőjogi politikai gondolatot az államszocialista rendszerrel szembeni ellenállás történetének.

Az értelmiségi motivációk a résztvevők nyilatkozatai alapján több csoportba sorolhatók. Ilyen a baloldali hagyomány érve, amely magába foglalja az emancipációs törekvések támogatását. Másik érv az ellenállás, az elnyomó rendszerrel történő szembehelyezkedés, az érintettek szóhasználata szerint a civil kurázi megnyilvánulása. Ehhez tartozik az abortusz szabadságjogként értelmezése, és a korlátozás jogcsorbító konnotációja. És nem utolsósorban a petíció aláírása a csoportalkotási folyamat részeként is értelmezhető, vagyis a csoporthoz tartozás, ellenzéki jel volt (KÖRÖSI, 2020). Heller Ágnes értelmezése szerint az akció funkciója volt annak legfontosabb eleme, és csak ezután következett a tartalom:

„Az ügy nem volt direkt politikai ügy, de indirekt politikai ügy volt. Mert minden megmozdulás, amit nem a párt vagy a szakszervezetek kezdeményeztek, önmagában véve államellenesnek számított. Tehát: nem is volt kérdés, hogy mi a tartalma, hanem a tartalomtól függetlenül, a funkció volt, hogy valahogy az állampolgárok, a honpolgárok összejönnek, és egy petíciót intéznek, és ezt nem egy formális szervezet keretében történik és nem is Kádár Jánoshoz intézett személyes levélben történik, hanem a képviselőkhöz szóló általános levélben, amihez aláírásokat gyűjtenek.”⁶

Vagyis az a demokratikus keretrendszer, amelyet a szervezők használtak, megbontotta a korabeli véleménynyilvánítási formák elfogadott kereteit, ezzel önmagában a rendszeren kívülség szimbólumává vált. A csoporthoz tartozás és az ellenállás gondolata jelenik meg Kornis Mihály emlékeiben is:

„Egy szó mint száz, egyszer szerintem a [Petri] Gyuri, mintegy ajándék vagy megtiszteltetés szerűen közölte velem, hogy meg fog keresni egy Körösi Zsuzsa

⁶ Heller Ágnes-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

nevű csaj és alá akar majd írtni veled egy [...] úgynevezett abortusz kérvényt vagy petíciót, és evvel kvázi bizonyíthatod, – bár ezt nem mondta ki, de így, ilyen volt az akusztikája annak a felajánlásnak – hogy ha te valóban ezt a margó életet választod, akkor ird alá.”⁷

Az aláírás és a terjesztés tehát az ellenzéki kultúrába történő bebocsátás jeleként is értelmeződött, egyfajta beavatási rítusként funkcionált. A fiatal rendező pedig bizonyítani akarta saját elköteleződését a rendszerrel szemben: „*én viszont kurvára dolgoztam azért, hogy engem befogadjon az ellenzék, hogy én nemhogy aláírom ezt a papírt, hanem hajlandó volnék bevinni a filmgyárba*”.⁸ A különböző rizikók vállalása pedig a csoporthoz tartozást erősítette. Az akkor gimnazista Márkus Piroska motivációja is a rendszerellenes cselekvés volt.

„Tehát, hogy ez az abortusz megszigorításával kapcsolatban és a népességpolitikával kapcsolatban van, az az igazság, hogy nekem másodlagos volt. Nekem az volt fontos, hogy teszek valamit a nagyon elnyomó rendszer ellen.”⁹

Habár Márkus később több ízben kritizálta az ellenzék antifeminista politikáját, a nőkkel szembeni bánásmód jelentősége ekkor még számára sem volt elsődrendű. A későbbi MIÉP-et megalapító, Csurka István támogató szándékáról az aláírását megszerző Szász Domokos így nyilatkozott:

„Énszerintem ebben semmi meglepő nincs, hogy ezt aláírta, nyilvánvalóan ma sokkal többet tud mindenki róla, én is, mint annak idején. És hát ő egy ellenzéki volt. Az teljesen egyértelmű, ugyanúgy mint, ahogy Monoron sok mindenki összegyűlt, aki ellenzékinek számított és ellenzéki volt, úgyhogy most, így utólag... Én akkor úgy gondoltam, hogy, hogy pontosan azt látja, amit én is láttam, és – akkor most kitérek arra az előzetes kérdésedre, hogy én ezt miért tartottam érdekesnek – természetesen a témával egyetértek, de ezenkívül én az egészet azért tartottam érdekesnek, fontosnak, mert hát ugye egy országban élünk, egy rendszerben élünk, ismertük, hogy milyen ez a rendszer, és ebben a rendszerben a civil tiltakozás, a polgári tiltakozásnak nem nagyon volt helye, és nem nagyon voltak példák rá. [...] És visszatérve a Csurkára: én akkor úgy éreztem, hogy ő is. És tulajdonképpen valószínű, hogy részben ezért is írta alá, hát ő egy ellenzéki volt. Hogy ha elolvassa az ember néhány novelláját, a mittudomén a Színművészeti Egyetem hallgatójaként milyen élményei voltak ott, ezeket hogy megfogalmazta, világos volt, hogy, hogy ő egy ellenzéki.”¹⁰

⁷ Kornis Mihály-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

⁸ Uo.

⁹ Márkus Piroska-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

¹⁰ Szász Domokos-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

Mindebből tehát az látható, hogy a fragmentált, érdekelletétekkel tűzdelt társadalom különböző értékrendet képviselő tagjai, csoportjai a petícióban látták a különvélemény megfogalmazásának lehetőségét. Hipotézisem szerint tehát ez a példátlan összekapcsolódás sokkal inkább a történelmi pillanatnak, semmint a szöveg tartalmának és gondoltságának köszönhető. A demokratikus keretek felhasználásának kísérlete, vagyis a képvisleti demokráciákra jellemző aláírásgyűjtési forma választása egyfelől a rendszerrel szembeni kritikaként értelmezhető, amely rávilágít annak hazugságaira, másrészt értelmezhető a paternalista struktúrákba való belesimulásként is, hiszen, amint a későbbiekben látni fogjuk, a petíció valójában egy kérés volt az országgyűlési képviselők felé. A petíciót feministának bélyegző történelmi munkák (ANTONI, 2015; TÓTH, 2012) azt implikálják, hogy a hetvenes évek Magyarországon létezett feminista indíttatású mozgalom, amelyből később a demokratikus ellenzék kinőtte magát, holott a visszaemlékezések tanulsága szerint ez korántsem így történt: *„Amikor kérdezni szokták a 70-es évek második felében, hogy hát van-e Magyarországon is feminizmus, akkor szokták mondani, igen, ismerem mind a két feministát, a Körösi Zsuzsát meg a Veres Julit.”*¹¹

Az egykori résztvevők kivétel nélkül az ellenzékiiséget, a rendszerrel szembehelyezkedést tartották elsődrendű motivációnak és nem a női jogokat. Még azokat is, akik akkor tisztában voltak az utóbbi kérdéskör jelentőségével, a közös cselekvés lehetősége motiválta.¹² Így pedig felmerül a kérdés, hogy miért nem lehetett a feminizmus közös, cselekvésre buzdító hívószó? A választ a hétköznapi magatartások és a paternalista politikai kultúra metszetében vélem megtalálni.

Miért az abortusz?

A nők politikai aktorokká válása révén új szereplőkkel gazdagodott a női test szimbolikus uralmáért folytatott küzdelem. Míg a 20. század előtt főként férfiakból álló érdekcsoportok döntöttek a reprodukció állami szabályozását érintő kérdésekről, a nők szavazati jogának kiharcolásával új utak nyíltak meg a női reprodukciót érintő narratívákban. Az ötvenes évek látszólag egyenlőségre törekvő politikája újabb fordulópontot jelölt, mivel a háborút követő társadalmi átalakulások és a nők tömeges munkába állása megváltoztatta a nők társadalmi szerepét. A reprodukcióról folytatott vitákban megjelenő álláspontok, kiváltképp az abortusz engedélyezése vagy tiltása kapcsán megfogalmazottak a társadalmi nemi szerepekről és normákról való gondolkodás indikátoraiként funkcionáltak, ugyanis normatív kapcsolat áll fenn a reprodukciós döntéshozatalról való gondolkodás és a világnézet között (PETŐ, 2003, 189.). Azonban azt is látni fogjuk a petíció aláíróinak véleményét megismerve, hogy a politikai liberalizmus nem feltétlenül jelent egyet a nemi szerepekről való progresszív gondolkodással, vagyis a hagyományos nemi szerepek megkérdőjelezésével.

A második világháborút követő korszakban több fő csomópontot jelölhetünk ki, amelyben összesűrűsödött a női reprodukció, a születésszabályozás kérdése körüli vita. Ilyen volt az 1952–53 közötti „Ratkó-korszak”, amely egy 1952-es Egészségügyi Mi-

¹¹ Klaniczay Gábor-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

¹² Erre a megállapításra jutott Acsády Judit vizsgálata is (ACSÁDY, 2016).

nisztérium által kiadott utasítással vette kezdetét.¹³ Ez az utasítás változtatott az 1945 utáni megengedő szabályozáson: szigorúan szabályozta a terhesség-megszakításhoz való hozzáférést a terhesség első 28 hetében, az orvosok és bábák bejelentési kötelezettségeit, valamint a rendvédelmi szerveket is bevonta az illegális abortőrök elleni fellépésbe. Ez azonban nem jelentette azt, hogy *de jure* betiltották volna az abortuszt. Az abortőrök elleni üldöztetési kampány Nagy Imre kormányra kerülése után, 1945-től enyhült, majd 1956 nyarától gyakorlatilag indoklás nélkül kérvényezhetővé vált az abortusz a terhesség első 12 hetében. Tehát a szabályozás a forradalmat megelőzően született, vagyis téves az a nézet, miszerint a szabad abortusz intézménye a forradalom által kivívott szabadságjog lett volna. Hosszabb időtávot tekintve sokkal inkább értelmezhető mindez a háborús nemi erőszak következményeként (PETŐ – SVÉGEL, 2021). A beavatkozást első, illetve másodfokon is működő bizottságnak kellett engedélyezni, ám az 1956 és 1973 közötti időszakban az abortuszbizottságok pusztán adminisztrációs szervként működtek, vétőjog nélkül (PALASIK, 2007; PETŐ – SVÉGEL, 2021) E szabályozás megváltozásának lehetősége a hatvanas években újból és újból fellángoló nyilvános viták mellett több alkalommal tárgyalásra került a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság berkein belül is, ám a túl nagy politikai kockázattal járó lépésre 1973-ig nem került sor (BÓDY, 2016; HELLER – NÉMEDI – RÉNYI, 1990).

1956 és 1973 között nem volt igazán alternatívája a terhesség-megszakításnak. A megbízható, könnyen elérhető fogamzásgátlók hiánya mellett a probléma részét képezte, hogy a szexuális kultúrának nem volt része a nők testi integritásához és önrendelkezéséhez való joga, amely akkoriban – mai értelemben – fel sem merült (CSÁNYI, 2020, 42.; KÖRÖSI, 2020, 118.) Vagyis valószínű, hogy szexuális forradalom kelet-európai lecsapódásának része volt az 1968 és 1972 közötti kiugróan magas abortuszráta. Ezek a körülmények hozták létre az „abortusz kultúra”-nak nevezett időszakot a keleti blokk országaiban. Az abortuszok számának 1968–69-es csúcspontja után a csökkenés egyrészt a fogamzásgátlók elterjedésének tudható be, másrészt a szociális juttatások (anyasági támogatások) növekvésének (KAMARÁS, 2000). 1967-ben vezették be a gyermekgondozási segélyt és az első magyar hormonális fogamzásgátlót, az Infecundint.¹⁴ A Gyes egyedülálló módon két-három (nem túl jól) fizetett évet biztosított az megelőző időszakban bejelentett állással rendelkező anyák számára, amit a gyermekük gondozására és nevelésére, illetve ki nem mondottan a háztartás vezetésére fordíthattak, vagyis az informális gazdasági munkára (HORVÁTH, 2012, 169–186.; ZIMMERMANN, 2010). Az 1970-es évek végére figyelhető meg újabb átalakulás: az abortuszkultúrától a szocialista családtervezés, egy paternalista születésszabályozási rendszer felé való elmozdulás (PETŐ – SVÉGEL, 2021, 58–59, 62–63.; SVÉGEL, 2023a).

Ezek a változások utat nyitottak az 1973-as új népesedéspolitikai rendelkezéseknek. A minisztertanácsi határozat három részből állt: a családtámogatások rendszerének bővítéséből, a terhességmegszakítás engedélyezésének adminisztratív újraszabályozásából, valamint a szexuális nevelés rendszerének kiépítéséből. A terhesség megszakításának idejét 12 hétben maximalizálta, illetve meghatározott indokláshoz (pl. betegséghez) kö-

¹³ 81/34/1952. Eü. M. A terhesség megszakításának szabályozása tárgyában.

¹⁴ 3/1967. (I. 29.) Korm. rend. A gyermekgondozási segélyről.

tötte, ám a szociális indok (pl. lakáshelyzet elégtelensége, házasságon kívüli szülés) megmaradt. Fontos körülmény, hogy az eljárás díja közel háromszorosára, 210 forintról 600 forintra ugrott, amely megegyezett a gyés eredeti, egyhavi összegével. Az ekkorra felállított Család- és Nővédelmi Tanácsadók feladatköréhez tartozott továbbá a fogamzásgátlási tanácsadás, a kötelező házasság előtti tanácsadás és a terhesgondozás.¹⁵

A petíció gondolatvilága

A petíció négyoldalas szövegében 4+4 pontba foglalva olvashatjuk a szervezők főbb elképzeléseit a nemkívánt terhességek megelőzéséről, valamint az abortusz feleslegességétételének módjairól. Vagyis az abortusz, mint szükséges rossz koncepció jelenik meg a szövegben, amely igazából a megelőzést pártolta. Az első pontban leszögezték, hogy károsnak tartják az abortuszt, amely ellen a feleslegessé tétellel lehet leghatékonyabban fellépni. Másodsorban a nemkívánt gyerekek és a deviáns viselkedés kockázatának kapcsolatára hívták fel a figyelmet, vagyis a „társadalomellenes magatartás” és az „antiszociális viselkedés” koncepcióinak beemelésével próbálták hatni a döntéshozókra. Harmadsorban azzal érveltek, hogy a korlátozás csak az illegális abortuszok megszorodását eredményezné. Végül rávilágítottak arra, hogy a jogszabályi szigor elsősorban az alacsonyabb jövedelműeket érintené hátrányosan. A megelőzés kérdésében először említették a hormonális fogamzásgátlók széleskörű terjesztését, majd a szexuális nevelés propagálását, a gyermekgondozási intézményrendszer fejlesztését, végül az gyermekvállaláshoz kapcsolódó anyagi támogatások (pl. családi pótlék) összegének emelését szorgalmazták.¹⁶ A szöveg alapján tehát azt látjuk, hogy ez az akció értelmezhető az uralmi rendszer megkérdőjelezésére tett kísérletként, a résztvevők különállását indikáló, de a rendszer logikájába simuló, annak alapvető értékeit meg nem kérdőjelező tettként is.

Körösi Zsuzsa interjúk készítése során feltette azt a kérdést is, hogy miért maradt ki a „női önrendelkezés” érve a szövegből. Ő maga így értelt: *„A célunk az volt, hogy egy olyan szöveget véglegesítsünk, amelyet minél nagyobb számú nő és férfi készen áll aláírni, és tudtuk, interiorizáltuk, hogy emiatt ennek az érvnek [női önrendelkezés] ebben a petícióban nem kell szerepelnie”* (KÖRÖSI, 2020, 118.). Vagyis a feminista érveket stratégiai okokból kihagyták az aláírók számának maximalizálása érdekében. Másként értelt Heller Ágnes, aki a börtönbüntetés elkerülését tartotta fontosabbnak: *„Abban a pillanatban, hogy a választás szabadsága de facto bekerül ebbe az írásba, abban a pillanatban államellenes izgatást követünk el, mert feltételezi, hogy nincs választási szabadság Magyarországon. Ugye ez egy elemi védekezési technika volt.”*¹⁷

Az aláírók közül témánk szempontjából fontos kiemelni Zoltán Imre szülész-nőgyógyász professzort, az I. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika vezetőjét, aki a petíció aláírása mellett levelet írt az Egészségügyi Minisztériumnak, hogy kifejezze

¹⁵ 1040/1973. (X.18.) MT határozat és 4/1973. (XII.1.) EüM. Rendelet.

¹⁶ MNL OL 288. f. 5/621. ö.e.: *1553 magyar állampolgár tiltakozó levele országgyűlési képviselők-höz az abortusz szigorítása ellen (1973. augusztus)*. A petíció teljes szövegét angol nyelven lásd SVÉGEL, 2023b.

¹⁷ Heller Ágnes-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

az ellenvéleményét.¹⁸ Zoltán professzor szerepének értelmezéséhez meg kell említeni, hogy korábban tagja volt a „Ratkó-rendeletet” előkészítő bizottságnak, és már akkor is az abortusz elvégezhetősége mellett érvelt. Mégis azt mondhatjuk, hogy a támogatása inkább értelmezhető a nőgyógyász szakma érdekvédelmeként, semmint ellenzékiesség vagy feminista gondolkodás szempontjából (PETŐ – SVÉGEL, 2021, 60).

A petíció szervezői az „*amikor nem lehet semmit se tenni, akkor bármit meg lehet próbálni*” gondolat szerint cselekedtek (KÖRÖSI, 2020, 113.). A demokratikus államokra jellemző parlamentáris döntéshozatal eszközához nyúltak egy nem demokratikus államban, így próbálkozásuk jogi értelemben eleve kudarcra volt ítélve. Azonban maga a cselekvés mint ellenállási forma mégsem volt hiábavaló, hiszen e petíció romjain született meg 1970-es évek végén a politikai ellenzék. A korábbi vezető ellenzéki értelmiségiek emigrációba kényszerültek különböző típusú meghurcolásokat követően, azonban az itthon maradottak tovább használták azt a kapcsolathálót, amely a balatonboglári kápolnatárlatok alatt és az ELTE BTK körül szerveződő petíció révén kialakult.¹⁹

Kinek az ellenállása?

2019 őszén a Centrális Galériában volt megtekinthető a *Balra át, jobbra át. Művészet és politikai radikalizmus a Kádár-korban – Az Orfeo és az Inconnu csoport* című kiállítás, amelynek egyik blokkja a nemek közti viszonyokra koncentrált. A Pálinkás Szűcs Róberttől származó – itt látható – idézet Gulyás János *Ismeretlenek* című dokumentumfilmjében szerepelt, bemutatva az egyetlen női Inconnu-tag, Serfőző Magdolna láthatatlan munkáját: „*Nagyon gyakran úgy volt, hogy csak a Magdi dolgozott az egész Inconnu csoportból... A három hülye meg népszerűsködött, ők csinálták a forradalmat miközben a Magdi eltartott bennünket*” (NAGY – SZARVAS, 2021). Ebben az idézetben láthatjuk a társadalmi nemi hierarchia és a valós működési mechanizmus kikristályosodását, amely rokon vonásokat mutat a politikai ellenzék felfogásával. Hasonló jelenségbe ütközhetünk Hodosán Róza visszaemlékezéseit olvasva az 1980-as évek rendszerváltó ellenzékéről, amelyben szinte egyedüli nőként Solt Ottília jelenik meg (HODOSÁN, 2004). Az underground kultúra történeti emlékezete is a férfiak emlékezete: ők jelennek meg hangsúlyosan a boglári kápolna történetét feldolgozó kiadványban (KLANICZAY – SASVÁRI, 2003), de a magyar punk történetét feldolgozó dokumentumfilmben is férfiak beszélnek férfiakról,²⁰ láthatatlanná téve azokat a női szereplőket, akik nélkül nem létezhetett volna az ellenkultúra ilyen formában. Az olyan hétköznapi szereplők nélkül, mint például a vendéglátós Gácsér Ilona néni, akinél szamizdatsokszorosítás folyt, vagy a gépipró Vágner Anna (Nusika), aki nem csupán a szamizdatok gépelését segítette, de underground énekesként is ismert volt (HODOSÁN, 2004, 41–44, 118–121.). Ezek

¹⁸ MNL OL 288. f. 5/621. ő.e.: Kornidesz Mihály: Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az abortuszbeadványról (1973. október 4.).

¹⁹ Az ELTE-s hallgatók elleni fegyelmi eljárásokról lásd PAJKOSSY, 2022.

²⁰ SZENNYHULLÁM #1 | Magyar punkmozaik '78-84 | PartizánDOKU <https://www.youtube.com/watch?v=svc5ZjK-43o> (letöltés: 2023. 06. 01.).

a láthatatlan, el nem ismer, ám annál fontosabb munkák tették lehetővé az ellenzék munkáját. A hétköznapi ellenálláshoz pedig éppúgy hozzátartozott az ellenzéki társaság gyerekeinek nyaraltatása, mint az illegális röpiratok készítése, a politikai felszólalások.

A petíció legfiatalabb résztvevője, az akkor 17 éves Márkus Piroska az akció után tíz évvel írt egy válaszcikket, amelyben Bill Lomax az angol nyelvű olvasók számára megkonstruált ellenzék-képét kifogásolta. Legfőbb kritikája a női szereplőkre és munkájuk említés nélkül hagyására vonatkozott, mely által úgy tűnhetett, a történelemformáló csoportosulásban nem vettek részt nők, amely nem fedti a valóságot (MÁRKUS, 1983). Az akkor már Londonban élő Márkus egyúttal az ellenzéki társadalmi nemi hierarchiát és a nők szisztematikus elnyomását is kritizálta, mintegy megkérdőjelezve a demokratikus értékek valódi jelenlétét a mozgalomban (ACSÁDY, 2016). Pár évvel ezelőtt pedig ugyanezen véleményének adott hangot Márkus Piroska a petíció utólagos értékeléséről szóló interjúrészletben, amikor az interjú során több alkalommal is „hímsovinisztá”-nak nevezte az ellenzékét.²¹ A férfiközpontúság gondolata több alkalommal is megjelent a visszaemlékezésekben. Dalos György mondta ki egyértelműen, hogy a „*demokratikus ellenzék férfimozgalom volt*”.²² Ez a körülmény pedig magyarázatot ad arra, hogy az interjúkban a férfiak férfiakra emlékeznek.

Az interjúk feldolgozása során felmerült a kérdés, hogy a terhességmegszakítás legális lehetőségét valójában a nők szabadságjogai felől érdemes-e megközelíteni? Kettő tudatosan azzal érveltek, hogy az abortusz alapvetően a férfiak szabadságának zálogát jelentette az államszocialista Magyarországon. Szil Péter így fogalmazott:

„Én azt hiszem, hogy az abortusz petíció része annak, ahogy Magyarországon a szexuális forradalom lecsapódott, és ami elsősorban [...] azt jelentette, hogy megszületett a szexualitáshoz való jog és a szexualitás szabadsága. Nem született meg a nemet mondás szabadsága. És ez alapvetően a férfiak szabadságát jelentette, és az abortusznak ebben fontos jelentősége volt, ugyanis [...] volt egy önös érdek is a férfiak részéről. Ezt kötöm össze azokkal a fájdalmas [női] történetekkel, amelyeknek én már akkor fültanúja voltam, és amikből még többet tudtam meg a későbbiek során. A mai véleményem szerint a férfiak részéről történő felelőtlen viselkedés miatt nők nem kívánt terhességbe lettek belekényszerítve vagy abortuszokba, amelyeket nem ők választottak.”²³

A korábbi történeti munkák a szexuális forradalmat egyértelműen pozitív, felszabadító jelenségként értelmezték, azonban a maskulin ellenkultúra fényében adódik egy másik értelmezési lehetőség is.²⁴ Az 1970-es évek elején begyűrűző, és a rendszerváltást követően dominánssá váló szexualizált és tárgyiasító nőábrázolásokkal párhuzamosan, az „abortuszkultúra” megléte felveti a nők szexuális kizsákmányolásának kérdését. Efelé

²¹ Márkus Piroska-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

²² Dalos György-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

²³ Szil Péter-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

²⁴ Erről bővebben lásd CSÁNYI, 2020.

mutat Betlen Anna nyilatkozata, amely betekintést enged a fiatalokban nem feltétlenül tudatosult, nemek közti egyenlőtlenségek megnyilvánulási formáiba.

„Meg kell mondanom, hogy akkoriban még a fiúk, a fiúpartnereink esetében szó nem lehetett óvszer használatról. Tehát – de ezt most úgy értjük, hogy nekünk sem jutott eszünkbe követelni, hogy használjanak óvszert, mert ez úgy volt beállítva, hogy hát épeszű férfi ilyet nem csinál. Ez olyan, mint zokniban lábat mosni, biztosan ismeritek ezeket a kiszólásokat. Megvan? Tehát mi, a társadalom férfi és női tagjai egyaránt egyformán szocializálódnak, tehát nekünk, fiatal lányoknak eszünkbe sem jutott kérdőre vonni a férfi barátainkat, hogy miért nem akarnak óvszert használni, mikor az kevésbe káros mindenkire nézve, mint az akármilyen fogamzásgátló hormonális tablettá miránk nézve.”²⁵

Ennek fényében kérdéses tehát, hogy minek vagy kinek a védelmét szolgálta a szabad abortusz intézményének fenntartása a fogamzásgátlási módszerek gyakorlati alkalmazásának hiányában. E gondolatok mentén pedig fontos az a Szil Péter által megfogalmazott önkritika, miszerint akkoriban a társaság tagjai részesei voltak a „*reprodukciónak semmilyen módon felelősséget nem vállaló férfiviselkedésnek*”. A tisztázatlan helyzetek és az érzéketlen viselkedés, illetve nyelvhasználat válik nyilvánvalóvá egy másik férfi résztvevő gondolataiból:

„Nekem magához a problémához, hogy a gyerekeket el lehessen kapartatni vagy ne lehessen elkapartatni, nagyon zavaros volt a belső viszonyom [...] többször előfordult az életemben, hogy lányok azt mondták nekem, hogy van egy gyerek a hasamban tőled, és te vállalod-e. [...] Akkor aztán [mondtam, hogy] „menjél es szúrasd meg magad és nem kell a gyerek” és akkor a lányok mind halálosan megsértődtek, és meggyűlöltek.”²⁶

Ezek alapján azt állíthatjuk, hogy a maskulin ellenkultúra és a nemi szerepek, hierarchiák meg nem kérdőjelezése a szexualitáshoz való egyenlő hozzáférés illúzióját eredményezte. Tehát, hogy a férfiak által dominált ellenzék egyik első akciója egy diáklányok ötlete nyomán létrejött, nőjogi/szabadságjogi tematikus akció volt, az értelmezhető abban a keretrendszerben, amelyben a terhességmegszakítás joga a férfiak szabadsága és felelősség nem vállalása felől közelíthető meg. Ez a nem normatív megközelítés pedig a női test feletti uralom problematikája felé mutat, amely végső soron arról szól, hogy mikor, ki dönthet a reprodukív funkciókat betöltő női test működéséről, annak korlátozásáról. A születésszabályozás kérdése tehát minden rendszerben politikai ügy, amely nem csupán nőjogi kérdés, de a társadalom nemi hierarchiáját érintő alapvető probléma.

²⁵ Betlen Anna-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

²⁶ Kornis Mihály-interjú, 2015 (HU OSA 432, Suzanne Körösi Collection of Interviews).

Összegzés

A Kádár-korszakban a hivatalos, pártállami keretek között a nőket érintő problémák összerosódtak a gyermek- és ifjúságvédelemmel, és mint család- és népesedéspolitika kereteződtek a nyilvánosságban. Ez a hozzáállás – tudniillik a férfiak politikája számára marginális ügyek egy csoportban kezelése, valamint a népesedéspolitikai aspektus hangsúlyozása – láthatatlanná és elbeszélhetetlenné tette a családon belüli viszonyokat, azok diszfunkcionális mivoltát (SVÉGEL, 2021). Az állami „nőpolitika” kritikájaként is olvasható 1973-as abortuszpetíció elemzése rávilágít az állam, a női test és a társadalmi megmozdulások és az ellenállás komplex kapcsolatára. Ezt a petíciót, mint egy korábban ki nem próbált ellenállási formát, magát a cselekvés gesztusát, a rendszerrel szembeni rezilienciaként értelmeztem. Így a tanulmányban vázolt gondolatkíséret az események és összefüggések újraértelmezésének lehetőségét kínálja, amelynek segítségével közelebb kerülhetünk a rendszerváltást követő feminista megmozdulások, illetve egy széleskörű társadalmi mozgalom hiányának megértéséhez. Ezen felül új utakat nyithat a születésszabályozás kutatásában, amely a fent vázoltak alapján megközelíthető a férfiak szabadsága és felelőssége felől is. Hogy miért nem volt folytatása a mindössze egy nyáron át tartó akciónak, azt az interjúalanyok a társaság szétesésével magyarázták, mivel több kulcsfigura emigrációba kényszerült, a lehetőségek beszűkülése miatt elhagyta az országot, így megszakadtak vagy fellazultak a szociális kapcsolatai. A külföldi élethez történő sikeres adaptáció, vagy éppen a hazatérés az egyéni szintű reziliencia felől is értelmezhető. A csoportszintű rezilienciát pedig maga az ellenzék megszületése példázza. A későbbi, már más tagokat is magába foglaló demokratikus ellenzék ezt a petíciót később már nem tekintette olyannak, amely a megalakulásában jelentős szerepet játszott volna. Ehelyett a csehszlovák ellenzék politikai nyilatkozata, a Charta 77 lett az identitásuk alapja. Ezt kevésbé a személyek változásából fakadó körülménynek, sokkal inkább politikai pragmatizmusnak vélem.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a petíció egyértelműen feminista indíttatású volt, ám az aláírók motivációjának sokfélesége miatt nem feltétlenül tekinthető feminista akciónak. Sokkal inkább az ellenállás, a szabadság vágya kötötte össze a résztvevőket. Ez magyarázható az uralmi rendszer leszorító jellegével, amely korlátozta a különvélemény kinyilvánítását, így az aláírók csatlakoztak a petícióhoz – bármiről szólt is. Másfelől azt is figyelembe kell vennünk, hogy a nőjogokról történő progresszív gondolkodás Magyarországon e korszakban nem volt elterjedt, így még inkább komplex szemléletmódot igényel annak megértése, hogy miért válhatott sikeressé a hatvanas évek nyugati gondolkodása szerint feminista tematikájú aláírásgyűjtés. A petíció szövegének gondolatisága és bizonyos szinten a nyelvezete is a kortárs, progresszív, reprodukív jogokért folyó küzdelemmel rokon. Az akció maga pedig rávilágít a rendszerváltás után kialakuló politikai elit gender-felfogására, vagyis arra, hogy a patriarchális politikai kultúra alapjaiban nem változott meg a demokratikus átmenet során. Így a változatlan férfiuralmi társadalmi és politikai berendezkedés egy más típusú ellenálló képességet, az uralmi rendszer rezilienciáját támasztja alá. A vizsgálat alapján tehát azt láthatjuk, hogy a nemek közötti viszonyrendszer és hierarchia elleplezése jellemezte

az ellenzéket: a női szereplők itt is a férfiakon keresztül kerültek a nyilvánosságba, vagy pedig teljesen háttérbe szorultak (NAGY – SZARVAS, 2021). Ezen túl ez az akció megmutatja, hogyan lehet kitörési pontokat keresni olyan helyzetben, amikor egy diktatórikus hatalom rátelepszik a társadalomra és kontroll alatt igyekszik tartani a hétköznapi életet is.

Források

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL 288. f. 5/621. ö.e.: 1553 magyar állampolgár tiltakozó levele országgyűlési képviselőkhöz az abortusz szigorítása ellen (1973. augusztus).

MNL OL 288. f. 5/621. ö.e.: Kornidesz Mihály: Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az abortuszbeadványról (1973. október 4.).

MNL OL XIX–C–2–d (1. d) A művi vetélések szabályozásának rendelettervezet véleményezése (1952).

Vera and Donald Blinken Open Society Archives

HU OSA 432, Körösi Zsuzsa interjúgyűjteménye.

Interjúk

Antoni Rita interjúja Körösi Zsuzsával, Nőkért Szabadegyetem <https://www.facebook.com/nokert.hu/videos/abortuszpet%C3%ADci%C3%B3-1973-besz%C3%A9lget%C3%A9s-k%C3%B6r%C3%B6si-zsuzsa%C3%A1val/368009831238525/> (letöltés ideje: 2023. június 01.)

Irodalom

ACSÁDY Judit

2016 „Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk?” Az államszocializmus demokratikus ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról. *Socio.hu*, 2, 173–197.

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.173>

ANTONI Rita

2015 Amagyarországi feminista megmozdulások története. *nokert.hu* https://nokert.hu/sun-20151129-1022/1371/6/magyarorszagi-feminista-megmozdulások-tortenete#_ftn88 (letöltés ideje: 2023. április 20.).

APOR, Péter

2018 Hungary. In: APOR, Balázs – APOR, Péter – HORVÁTH, Sándor (eds.): *The Handbook Of Courage. Cultural Opposition And Its Heritage In Eastern Europe*. 137–150. Budapest, Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences.

- 2022 Authentic Community and Autonomous Individual: Making Sense of Socialism in Late Socialist Hungary. In: DONERT, Celia – KLADNIK, Ana – SABROW, Martin (eds.): *Making sense of dictatorship. Domination and everyday life in East Central Europe after 1945*. 203–220. Budapest, CEU Press. <https://doi.org/10.1515/9789633864289-015>
- BULLA Miklós – TAMÁS Pál (szerk.)
 2011 *Sebezhetőség és adaptáció. A reziliencia esélyei*. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- BÓDY Zsombor
 2016 A Népeségtudományi Kutatóintézet története és a népesedéspolitika a Kádár-rendszerben. *Demográfia*, 59, 4, 265–300.
- CSÁNYI Gergely
 2020 A szexuális forradalom politikai gazdaságtana. „Vaginális orgazmus”, pornó és homofóbia a modern világrendszerben. *Replika*, 117–118, 19–51. <https://doi.org/10.32564/117-118.2>
- CSIZMADIA Ervin
 1995 *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1989). Dokumentumok*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- HELLER Mária – NÉMEDI Dénes – RÉNYI Ágnes
 1990 Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. *Demográfia*, 37, 15–125.
- HODOSÁN Róza
 2004 *Szamizdat történetek*. Budapest, Noran.
- HORVÁTH Sándor
 2012 *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág.
- KAMARÁS Ferenc (szerk.)
 2000 *Terhességmegszakítások*. Budapest, KSH.
- KLANICZAY Júlia – SASVÁRI Edit (szerk.)
 2003 *Törvénytelen avantgárd. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973*. Artpool – Balassi, Budapest.
- KOTKIN, Stephen
 2009 *Uncivil Society. 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*. Modern Library, New York.
- KÖRÖSI Zsuzsanna
 2020 Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973 (2. rész). *TNTeF*, 10, 2, 99–133. <https://doi.org/10.14232/tntef.2020.2.99-133>
 2019 Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973 (1. rész). *TNTeF*, 9, 2, 1–22.
- LINDENBERGER, Thomas
 2022 Neither Consent nor Opposition: Eigen-Sinn, or How to Make Sense of Compliance and Self-Assertion under Communist Domination. In: DONERT, Celia – KLADNIK, Ana – SABROW, Martin (eds.): *Making Sense of Dictatorship: Domination and Everyday Life in East Central Europe after 1945*. 19–30. Budapest, Central European University Press. <https://doi.org/10.1515/9789633864289-006>

MAJTÉNYI György

2020 *A Kádár-kor társadalma.* (Budapest, MTA doktori értekezés).

2015 „De elmehet a Kádár Jani a picsába!” Reziliencia az államszocializmusban. *Replika*, 94, 5, 95–112.

MÁRKUS Piri

1983 Labour Focus Fills me with Greyness. *Labour Focus on Eastern Europe*, 5, 5–6, 45–46.

NAGY, Kristóf – SZARVAS, Márton

2021 Left Turn, Right Turn – Artistic and Political Radicalism of Late Socialism in Hungary. The Orfeo and the Inconnu Groups. *Contradictions. A Journal of Critical Thought*, 5, 2, 57–85. <https://doi.org/10.46957/con.2021.2.4>

PAJKOSSY Gábor

2022 Dicletlen lapok Alma materünk történetéből (1969–1975). In: Kovács Ida – Sidó Anna (szerk.): *Museum super omnia. Tanulmányok E. Csorba Csilla születésnapjára.* 191–196. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum.

PALASIK Mária

2007 A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében. In: PALASIK Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* 81–128. Budapest, Napvilág Kiadó.

PETŐ Andrea

2003 *Napasszonyok és holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana.* Budapest, Balassi.

PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni

2021 A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbij hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera ad Astra*, 1, 50–70.

SASVÁRI Edit

2000 Miért éppen Pór? A kádári „üzenési” mechanizmus természetéhez. In: KÖRÖSI Zsuzsanna – STANDEISKY Éva – RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv VIII.* 124–159. Budapest, 1956-os Intézet.

SVÉGEL Fanni

2021 A Kádár-korszak politikai-társadalmi szervezeteinek gyermekvédelmi tevékenysége: a Somogy megyei példa. In: BALI János – DEÁKY Zita (szerk.): *Gyermek a társadalomban.* 250–264. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet.

2023a From”Abortion Culture” to Family Planning. The Continuities and Discontinuities of Birth Control Regimes in 20th Century Hungary. In: HEIN-KIRCHER, Heidi – HIEMER, Elisa-Maria – NEŠŤÁKOVÁ, Denisa (eds.): *Challenging Norms and Narrations: Family Planning and Social Change in Europe.* Oxford – New York: Berghahn Books. (Megjelenés alatt.)

2023b Suzanne Körösi: Petition against the planned restrictions of abortion (1973). In: LÓRÁND, Zsófia et al. (eds.): *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women’s Rights in East Central Europe.* Budapest, CEU Press. (Megjelenés alatt.)

TÓTH Eszter Zsófia

2012 *Abortusz a szocialista időszakban* <http://abortusz.info/tenyek-az-abortuszrol/item/201-abortusz-a-szocialista-id%C5%91szakban> (letöltés ideje: 2023. április 20.).

ZIMMERMANN, Susan

2010 *Gender Regime and Gender Struggle in Hungarian State Socialism. *Aspasia**, 1, 1–24.

FANNI SVÉGEL

RESISTANCE, GROUP ORGANIZATION, STATE FEMINISM: THE 1973 ABORTION PETITION AND THE DEMOCRATIC OPPOSITION

The study is based on a historical analysis of the petition launched in the summer of 1973 in defense of the status quo in the legal regulation of abortion. I examine the group organization mechanisms and autonomous action of the emerging democratic opposition, as well as the possibilities of resistance to power using the concepts of resilience and Eigen-Sinn. The first grassroots action of the Kádár era, which collected 1,553 signatures, was not canonized in the history of the opposition as the origin of self-organization, as an act of identity formation, and only after 2010 did it come to be publicly regarded as the only feminist movement of Hungarian state socialism. Based on the analysis of the video interviews with former participants preserved in the Blinken OSA archive, I seek to answer the question: to what extent did the petition contribute to the formation of the democratic opposition, and why did this action become taboo in the history of the opposition after the regime change? In a fragmented society incapable of collective advocacy, why did this very issue become the one that overrode class and other conflicts of interest and was able to unite individuals and groups with the most diverse agendas? My hypothesis is that the 1956 petition in defense of enabling abortion regulation could not have been the foundation of the opposition's identity, because the democratic opposition was embedded in the existing patriarchal political culture and did not question its gender hierarchies, only the existing state socialist system. In other words, I consider the primary point of contact of the participants of the action to be opposition to the system and power, or dissent.

Keywords: abortion petition, democratic opposition, Kádár system, feminism, agency